

ŽILVINAS VAREIKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

NONKONFORMIZMAS IR KRITINĖ REFLEKSIJA AUTENTIŠKOJE FILOSOFINĖJE MĄSTYSENOJE

The Non-Conformity and the Critical Reflection
in the Authentic Philosophical Mindset

SUMMARY

Uainf special historical cases – the Lithuanian rebellion in 1863, Algis Uždavins and Herodot stories –, the article discusses the non-conformity position of Paul Feyerabend. A freely engaged non-conformity position does not reconcile oneself to the conformity of school-dogmatism. It performs critical reflection duties in the society. In this named respect the position of the non-conformity stimulates the interest of free science and thus it develops curious investigations of the concrete historical situation. Contrary to the school-dogmatism, which bases oneself on the one dimensional truth of the specific scientific school, non-conformity takes root in a self cognition and it leans on the understanding of the particular social context which is free from dogmatic methodologies of the slave science.

SANTRAUKA

Straipsnyje svarstoma mąstytojo Paulio Feyerabendo nonkonformizmo pozicija remiantis tam tikrais istoriniais pavyzdžiais: Lietuvos 1863 m. sukilimu, Algio Uždavinio ir Herodoto atvejais. Kūrybiškai laisvai angažuoto nonkonformizmo pozicija nesitaiksto su mokyklinio dogmatizmo prisitaikėliškumu ir visuomenėje atlieka kritinio mąstymo funkcijas. Šiuo atžvilgiu nonkonformizmo pozicija skatina laisvąjį mokslą ir šitaip plėtoja mokslinius kritinius svarstymus, palaikančius smalsius konkrečios istorinės situacijos tyrinėjimus. Priešingai nei mokyklinis dogmatizmas, besiremiantis vienmate tam tikros mokslinės mokyklos tiesa, nonkonformizmas įsišaknią į savęs pažinimą ir šliejasi prie tam tikro socialinio konteksto suvokimo, laisvu nuo vergiško mokslo metodikų.

RAKTAŽODŽIAI: nonkonformizmas, mokyklinis dogmatizmas, tyrinėjimas vaizduote, metafora, socialinė tikrovė.

KEY WORDS: non-conformity, school-dogmatism, imaginative investigation, metaphor, social reality.

Viena vertus, Herodoto metodinės nuostatos verčia suabejoti moderniojo istorijos mokslo metodų – šaltinių rinkimo archyvuose, istorinės literatūros analizės – prasingumu. Šio straipsnio autorius mano, jog Herodoto taikomi tyrinėjimo klausinėjant ir stebint iš tam tikros mokslinės distancijos konkrečių šalių gyventojus būdai yra daug paveikesni nei moderniojo istorijos mokslo taikomi „kabinetiniai“ mokslinės medžiagos rinkimo ir surašymo būdai. Remiantis Herodoto tyrinėjimo nuostatomis ir kalbant apie 1918 m. Nepriklausomybės akto paskelbimo istorinio konteksto tyrinėjimą, užuot taikius anksčiau įvardytus dogminius istorinės medžiagos analizės būdus, būtų daug prasmingiau surinkti dar gyvų to meto dalyvių pasakojimus ir juos mąstyti siejant su rezistencijos skaudžiomis patirtimis, kurios kyla iš labai panašios skaudžios istorinės patirties. Tad ar verta skirti dėmesio vien seniai mirusių signatarų gyvenimo detalių tyrinėjimui arba gaišti brangų gyvenimo laiką ieškant seniai pražuvusių popierių, kurių faksimiles vistiek turime?!

Kad įteisintų stagnacinių savo metodų racionalumą, istorijos mokslo dogmatikai desperatiškai griebiasi kitoniškos teorijos destrukcijos. Tokiu būdu konservatyvusis istorijos mokslas „...eliminuoja tą teoriją arba hipotezę, kuri prieštarauja faktams, bet ne tą kitą teoriją, su kurią dalijasi patvirtinamumo galia.“¹⁸ Priešingai negu kontraindukcinis istorijos tyrinėjimo būdas, kuriuo turėtų vadovautis kūrybingas, iš gyvenimo tikrovės energijos savo veiklai semiantis istorikas, konservatyvaus tipo istorikas, užuot ieškojęs dialektinės istorijos pro-

ceso įtampos ar kritinio požiūrio į savo teoriją, tyrinėjimuose pritaras tam tikros istorinės mokyklos faktinei pozicijai, o jeigu pastebės nukrypimus nuo mokyklinio metodo ar nuo šios mokyklos idėjų, tai atsiribos nuo tokio mokslininko „išdaviko“ arba pasistengs sunaikinti maištingą teoriją, galbūt net jos autorių. Brutaliausias pavyzdys – Giordano Bruno sudeginimas ant laužo, susijęs su faktu, jog pastarasis mokslininkas atkakliai neatsižadėjo savo mokslinės teorijos. Ji, susidūrusi su konservatyvių Vatikano dvasininkų bažnytinių dogmų atkakliu laikymusi, kurį laiką, kaip ir jos autorius, buvo laikoma eretiška teorija.

Šis ir kiti panašūs kiti pavyzdžiai iš mokslo istorijos liudija, kad konservatyvaus bei vienmačio mąstymo mokslininkai destruktiviai veikia grupėmis siekdami įtvirtinti akademinės veiklos procedūrose, pavyzdžiui, diplominių darbų gynimuose, savo mokyklinių pažiūrų ir metodo išskirtinumą ir pranašumą visų kitų teorijų atžvilgiu. Aišku, kad, priešingai nei kritinės refleksijos ir vaizduotės pagrindais kontrainduktyviai dirbantys mokslininkai anarchistai, pažistantys skirtingų teorijų įvairovę, konservatyvūs mokslininkai yra patikėję savo vienintelio metodo ir mokyklinės tiesos savo veikloje neginčijamu teisingumu, dėl ko tuojau pat „...sukvailėja dėl to, kad negirdi ir nemato nieko, kas susiję su jų kasdieniu gyvenimu.“¹⁹ Dėl įvardytos priežasties konservatyvūs mokslininkai eliminuoja nepriimtinas teorijas iš universitetinių programų, o maištingų teorijų šalininkus iš savo tarpo, kad galėtų mėgautis konkurentų tam tikroje akademinėje aplinkoje neturinčia savo mokyklos teorija ir ati-

tinkamo šios mokyklos metodo preferencija kitų tyrinėjimo būdų atžvilgiu (-iais), – šie dalykai dogminiams mokslininkams leidžia mokslinėje veikloje nuolat išgyventi miesčioniškos „palaimos“ prisotin-

tą hipostazę: „Pažvelk į bandą, kuri gano si šalia: ji nežino, ką reiškia „vakar“, ji strikinėja, žiaumoja žolę, ilsisi, virškina maistą, vėl strikinėja, ir taip nuo ryto iki nakties, diena po dienos.“²⁰

SOFISTINĖ ĮTAIGA ISTORIJOJE

Iš ligšiolinių samprotavimų apie „neracionalumo“ metodo prigimtį paaiškėjo keleriopos mokslininko anarchisto teksto kūrimo prerogatyvos – teksto ir socialinės tikrovės problemų koreliavimas su mokslinio darbo turiniu, kūrybiškai spontaniškų samprotavimų, konsoliduojamų aštraus proto refleksijos, konstravimas. Jos mokslininkui anarchistui padeda partizaniškai kritikuoti bendrose mokslinių tyrinėjimų teritorijose vienmatį dogmatikų požiūrį į konkrečią problemą ir tokiu būdu atskleisti naujas to paties dalyko suvokimo perspektyvas (Herodoto antropologinių tyrinėjimų istorinis pavyzdys). Šiame skyriuje apsiribojama Platono dar antikos laikotarpiu „išsigalvoto“ sofizmo ir filosofijos dirbtinės priešpriešos trumpa kritika. Ši priešprieša palaiko iliuziją, kad filosofija yra išskirtinai „sąžininga“ veikla.

Rinkdamas medžiagą šiam skyriui, straipsnio autorius pastebėjo, kad, palyginus Platono raštų skaičių su sofistų tekstų kiekiu, Platono kūrinių yra žymiai daugiau. Iš esmės didžiąją sofistų minčių dalį savo dialoguose pateikia Platonas, ir, aišku, sofistų veiklą didysis filosofas traktuoja negatyviai, kaip savitą verslą, straipsnio autoriaus nuomone, dėl to, kad retorikoje, pedagogikoje ir valstybės valdyme išprusę sofistai buvo paties Platono ir jo mokymo rimti konkurentai. Dėl

idėjų konkurencijos veiksnio Platonas sofistą visada nuvertina kaip „...prekiautoją savo asmeninėmis žiniomis...“²¹, kritikuodamas sofistus už materialios naudos siekimą. Viena vertus, Platono nuogaustavimas, kad žinios, tapusios preke, patį mokytoją pavers žinių pardavėju, yra pagrįstas. Ši teiginį moderniųjų laikų kontekste patvirtina sofistinių verslo judesių įvairovė. Ypač daug tokių judesių galima stebėti akademinėje aplinkoje ir pramogų verslo pasaulyje. Daugelis Lietuvos universitetų ir kolegijų skelbia daug tikrovės neatitinkančios reklamos kurdami prestižinių specialybių jungtines programas ir kt. tam, kad pritrauktų kuo daugiau studentų krepšelių; įvairiose Lietuvos komercinėse televizijose viešųjų ryšių specialistai reklamuoja savo paslaugas mokydami verslo etikos subtilybių. Žvelgiant iš Platono filosofijos perspektyvos, sofistiniai judesiai rodo individualiųjų vertybių išgalėjimą, nesusijusį su Platono idealistine pozicija, jog tik nepaperkama, tarsi teisėjo, filosofo, ramiai puoselėjančio savo idėjas, figūra turi kantriai dorovine nuostata pranokti sofistą žinių pardavinėjimo versle.

Deja, būtina pabrėžti, kad moderniųjų laikų kontekste ši Platono mintis atrodo pasenusi, kadangi mokslas tapo verslo struktūra, siekiančia jau ne vien ugdyti, bet lygiai taip pat pelno tikslų;

tuo tarpu filosofo veikla paprasčiausiai neteko aristokratinio užsiėmimo statuso ir virto profesija, kuri „...nekelia užduoties „ieškoti tiesos“ ar „šlovinti Dievą“... Tai yra viso labo šalutinės veiklos, nuo kurių dėmesys krypsta prie sofistinio posakio „silpnesnį dalyką paversti stipresniu“, o visumą išlaikyti dinamiška.“²² Fey-erabendiškos anarchistinės nuostatos, orientuotos į didesnę mokslininko profesinį išmanymą ir į gausėjančių teorijų pažinimą, daugiau atspindi šiuolaikinio humanitaro prisitaikymo prie darbo rinkos situaciją nei vienmačio mokslininko nevisavertiškumo jausmą atskleidžiančią mokyklinę poziciją, – ji, žinoma, padeda „patogiai“ apibrėžti tyrinėjimų erdvę (-es), pavyzdžiui, Edmundo Husserlio intencionalumo teorijos klausimais, bet šitaip užveria dogmatikui kitokios kūrybinės saviraiškos akiračius.

Minėti pavyzdžiai byloja, kad sofistikos vietą kritiškai, t. y. be išankstinių nuostatų jos atžvilgiu, apibrėžti yra aktualu šiuolaikinės socialinės tikrovės ir kultūros dinamikoje. Praeityje garsus apaštalo Pauliaus, aktyvaus krikščionio, devizu tapęs sofistų šūkis „silpnesnį paversti stipresniu“ krikščionybę iš nedidelės sektos transformavo į stiprią religiją. Tačiau didėjant tikinčiųjų skaičiui ir augant krikščionybės skirtingų konfesijų institucinio aparato svarbai, krikščioniškosios idėjos tampa vis nelankstesnės. Pastarąjį faktą liudija ženkliau gausėjantis musulmonų, o ne krikščionių skaičius pasaulyje. Straipsnio autorius įžvelgia idėjų paralelę tarp mokslo ir religijos. Kaip plečiantis „...institucionalizacijos ir specializacijos laipsniui, mokslas praranda veiklos, kurioje žmogus galėtų visiškai

realizuoti savo asmenybę, pobūdį...“²³, taip praeityje stiprios krikščionybės religinės idėjos moderniaisiais laikais sunkiai prisitaiko prie naujų, kompiuterine medija paremtų evangelizacijos sąlygų ir prie vis sekuliarėjančios visuomenės poreikių²⁴. Vadinasi, mokslo ir religijos pasyvūs instituciniai mechanizmai parazituoja tam tikroje kadaise buvusių maištingų idėjų tradicijos terpėje (-ėse). Suvoktina, kad, pavyzdžiui, institucinių religijos struktūrų pretenzijos sutapatinti ar supriešinti religijos ir mokslo aptinkamas tiesas jau savaime yra prieštaringas veiksmas, kadangi Europos krikščioniškoje kultūroje „Kristus atėjo žmogui parodyti, kaip gyventi pasaulyje, o ne nurodyti žmonėms, kaip turi atrodyti visata.“²⁵ Iš šios antropologo Ralpho Lintono minties ir iš straipsnio autoriaus samprotavimo apie parazitavimą tradicijos mechanizmu išplaukia, kad į anarchisto Jėzaus, maištavusio prieš vien etinėmis normomis tikėjimą grindusių fariziejų valdymą, tragiškos figūros pavertimą vien griežtų taisyklių besilaikančiu bažnyčios ministranto etalonu reikia žiūrėti taip pat tik kritiškai, lygiai kaip į mokslininko dogmatiko pastangas „pimesti“ bet kuriai tam tikro mokslo idėjų tradicijai savo mokyklos programą arba jos dogmiškai taikomą metodą.

Analizuodamas sofistų tekstus ir lygindamas juos mintyse su Platono negatyvia nuostata sofistų atžvilgiu, šio straipsnio autorius aptiko ne Platono vaizduojamą sofisto ir filosofo skirtinumą, bet abiejų tipų mąstytojų panašumą. Prodikas, keliaudamas po Graikiją, mokė jaunuolius atskirti nedorybę, kuri yra susijusi su veiklos pasyvumu,

kai „...tavo vienintelis rūpestis bus surasti valgius ir gėrimus ir jais mėgautis pataikaujant savo akims ir ausims, uoslei ir lytėjimui...“²⁶, nuo dorybės, kurios aktyvus puoselėjimas „...žada laimę ir garbę.“²⁷ Aišku, kad Prodikas, kuris buvo Sokrato mokytojas, smarkiai paveikė Sokrato etiką, deja, Sokratas gyvenimo tėkmėje ilgainiui atsiskyrė nuo sofistų, nors etinėje dorybės ir ydos skirties plotmėje, be abejo, išliko Sokrato filosofijos ryšys su sofistiniu Prodiko mokymu. Kitaip nei antikiniam sofistui, kuriam svarbios vertybės, feyerabendiškasis anarchistas savo sofistinėje argumentacijoje pirmiausiai turi suvokti ne bendražmogiškąsias vertybes, bet kintančias gyvenimo situacijas ir mokslo griežtas taisykles, kurias apeiti vienintelis būdas yra „...pasaulį, kuriame mes gyvename, ne vien pažinimu atrandamą, bet taip pat nuolat kuriamą...“²⁸ suvokti kaip moks-

lininko laviravimą tarp socialinės tikrovės problemų ir meno klausimų paralelių svarstymų. Šiuo atžvilgiu antikinio sofizmo ir feyerabendiškojo anarchizmo idėjų terpės yra gana skirtingos: antikiniai sofistai lieka vertybių, o Feyerabendo anarchistas – idėjų plotmėse. Antikinis sofizmas, nepaisant senovės filosofijos kritikuojamo sofistų dėmesio materialiai gerovei, generuoja iš esmės tą pačią etinę problematiką. Šia prasme antikinis sofizmas suvoktinas kaip tamsioji pačios filosofijos kritikuojama pusė. Feyerabendo sofistinė nuostata radikalesnė nei antikinio sofizmo: regėdamas augančią mokslo institucionalizaciją, jis traktuoja mokslą kaip žaidimą, kuriame kiekvieno mokslinio metodo vertė priklauso ne nuo griežtų taisyklių, bet nuo mokslininko gebėjimo įrodyti savo teiginių aktualumą kintančio pasaulio įvykių ir kitų mokslinių atradimų kontekstuose.

IŠVADOS

Glaustai aptarę nonkonformizmo metamorfozes Lietuvos ir filosofijos istorijoje (-se), galime pereiti prie pagrindinių konceptualių išvadų. Pirmiausia akivaizdu, kad Feyerabendo pasiūlytas tyrinėjimo strategijas ir būdus galima tik santykinai vadinti moksliniu metodu, kadangi, kaip parodė atlikta jo metodinių prieigų analizė, Feyerabendas ignoruoja griežtos mokslinės logikos taisykles ir per amžius susiformavusias mokyklinių metodikų tradicijas. Tačiau dėl to, kad vaizduote ir kūrybos žaismu paremtas feyerabendiškojo tyrinėjimo būdas leidžia mokslinius svarstymus sieti su paties mokslo raidos problema, – pavyz-

džiui, su moderniojo hegelizmo fenomenologijos pavidalu dominavimu lietuviškame moksliniame diskurse, ir tyrinėti konkrečią problemą kritinės refleksijos akimis, šios aplinkybės tam tikro mokslinio klausimo tyrinėjimą paverčia daug įdomesniu procesu (bent mokslinės publicistikos bare), nei siauro mokyklinio požiūrio, nuobodžiai kartojančio tas pačias tiesas, išlaikymas.

Antra, feyerabendiškoji kontraindukcija, kai pasitelkus proto refleksiją ir vaizduotę sprendžiama konkreti mokslinė problema, padeda atpažinti priklausomo (parazitinio) mokslo reiškinių arba konkrečios istorinės tradicijos ydingumą,

ir praktiškai panaudoti kritikuojamo reiškimo, pavyzdžiui antikinės istoriografijos etnocentrinę nuostata, tam, kad samprotaujant būtų galima pasiūlyti paradoksalių konkrečios problemos sprendimą. Pavyzdžiui, jeigu moderniosios historiografijos metodai yra pasenę, šis faktas vis vien nesako, jog taip pat kitu rakursu kritikuotinos antikinės istoriografijos pavienės detalės negali būti suvoktos kaip visaverčiai mokslinio metodo atitikmenys. Pastarasis anarchistinio mokslo paradoksalius procesas, pateikiantis unikalų „metodą“ kiekvienam tekstui, padeda kurti laisvą ir savarakišką mokslą, kuriame nėra pirmoje iš-

vadoje minimų mokyklinių apribojimų, orientuotų į mokslininko individualybę ar jo kūrybinės laisvės suvaržymus.

Galiausiai Feyerabendo institucionalizuoto mokslo, siekiančio verslo, o ne vien mokslo tikslų, kritika primena Fausto beprasmišką kovą su Mefistofeliu, kad jis gražintų brangias Faustui vertybes, kurios pranyko laiko vandenyne. Antra vertus, pastaroji kritika atspindi realią socialinės tikrovės ir mokslo procesų dinamiką bei diskredituoja mefistofeliškai vergiško mokslininko laikyseną, bet kokia kaina orientuotą į narciziško teismo ir į miesčioniškos ramybės išsaugojimą.

Literatūra ir nuorodos

¹⁸ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 40.

¹⁹ Petronijus, *Satyrikonas*. Iš lotynų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Vaga, 1987, p. 3.

²⁰ Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“. *Kultūra ir istorija*. Vilnius: Gervelė, 1996 p. 43.

²¹ Платон, *Софист. Сочинения*. Москва: Мысль, 1970, т. II, с. 343.

²² Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 35.

²³ Skirmantas Jankauskas, „Nuo ko priklauso mokslo vertė?“, *Problemos*. Vilnius: Mintis, 1983, t. 30, p. 106.

²⁴ Popiežiaus Benedikto XVI gebėjimas naudotis *Twitteriu* viešojoje erdvėje pavaizduotas kaip didis įvykis, nors simboliškai šis veiksmas vi-

so labo liudija tam tikrą komunikacijos lygį, siejantį tos pačios konfesijos tikinčiuosius. Tuo tarpu Afrikoje ir kituose žemynuose dėl institucinio Bažnyčios aparato neveiklumo krikščioniška evangelizacija pralaimi islamui (vis daugiau Afrikos gyventojų tampa musulmonais, etc.).

²⁵ Ralph Linton, *The study of Man*. New York: Appleton-Century-Crofts, inc., 1953, p. 8.

²⁶ „Orateurs et sophistes grecs. Choix de harangues“. Prodicus. *Le Choix D’Hercules*. Traduit par les membres de l’université. Paris: Garnier Frères libraires, 1842, p. 3–4.

²⁷ Ten pat, p. 6.

²⁸ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 371.